

10.1.8

ARQUITECTURA, VIDA QUOTIDIANA I VIDA MATERIAL EN ELS MASOS DE L'ALT FLUVIÀ I EL BRUGENT (1580-1660)

XAVIER SOLÀ COLOMER

Resum

Noves recerques permeten situar, entre 1580 i 1660, una primera revolució industrial en una sèrie de viles i parròquies de la Catalunya prepirinenca, a les valls de Bas i d'Hostoles a la Garrotxa, i als pobles Amer, la Cellera de Ter i Anglès a la Selva. Una potent indústria tèxtil de llana que va aparellada al creixement agrícola, que repercuteix en la construcció —d'esglésies, de molins, de cases mitgeres i de masies— i que crea unes noves pautes de consum, més enllà de l'utilitatge del camp, tot incorporant mobles i objectes d'ús quotidià, devocional, cultural o decoratiu.

Paraules clau:

Vall d'Hostoles, Amer, Anglès, masies, esglésies, molins, cases mitgeres, indústria tèxtil.

Resumen

Nuevas investigaciones permiten situar, entre 1580 y 1660, una primera revolución industrial en una serie de villas y parroquias de la Cataluña prepirineica, en los valles de Bas y Hostoles en la Garrotxa, y en los pueblos de Amer, la Cellera de Ter y Anglès en la Selva. Una potente industria textil de lana que fue pareja al crecimiento agrícola, que repercutió en la construcción —de iglesias, molinos, casas de pueblo y de campo— y creó unas nuevas pautas de consumo, que fueron más allá de los enseres de trabajo del campo, incorporando muebles y objetos de uso cotidiano, devocional, cultural o decorativo.

Palabras clave:

Vall d'Hostoles, Amer, Anglès, masías, iglesias, molinos, casas de pueblo, industria textil.

Abstract

New researches allow to place, between 1580 and 1660, a prime industrial revolution in a succession of villages in the pre-Pyrenees of Catalonia, in the Valleys of Bas and Hostoles in the Garrotxa, and in the towns of Amer, La Cellera de Ter and Anglès in La Selva. A strong industry of wool clothes was pair with the farming growth. All together had repercussions in new buildings and constructions —churches, mills, farms, urban and country houses— and created a new

ways of consumption, over the farm tools, incorporating fine furniture and devotional, cultural or decorative goods.

Keywords:

Vall d'Hostoles, Amer, Anglès, country houses, churches, mills, urban houses, cloth industry.

1. Població, poblament i activitats econòmiques

L'espai que estudiem són una sèrie de parròquies, municipis i viles que se situen entre les actuals comarques de la Garrotxa i la Selva, al bisbat de Girona, en la frontera amb el bisbat de Girona. Les unes, a la capçalera del riu Fluvià, la Vall d'en Bas, a l'antic vescomtat de Besalú, són les Preses, Ridaura, Joanetes, Sant Privat de Bas, la Pinya i Sant Esteve de Bas. I les altres, Sant Feliu de Pallerols, Sant Miquel de Pineda, Sant Iscle de Colltort, Sant Cristòfol de les Planes, les Encies, Cogolls, Amer i Sant Climent d'Amer, a la vall d'Hostoles, seguint el riu Brugent fins a desembocar al Ter, on enllaça amb Santa Maria de Sales —l'actual Cellera de Ter— i Anglès, que es troben a l'antic comtat de Girona.¹ Un espai totalment connectat en línia contínua, un corredor natural que segueix les valls del Brugent i Fluvià, que marca el camí des de Girona a Olot. A més, la vertebració del territori seguiria pel costat sud, ja dins la comarca d'Osona, amb l'altiplà del Collsacabra i les valls de Sau i Susqueda, i els seus camins fins a arribar a Vic.

Dins aquestes parròquies, però, només algunes nuclis es van mantenir com a centres: Anglès, Amer, les Planes d'Hostoles, Sant Feliu de Pallerols i Sant Esteve d'en Bas. A més, trobem el Malloí, que era el centre administratiu de la vall de Bas —amb el castell presó i la notaria— i Santa Maria de Sales —en oposició a Sant Miquel d'Anglès.² El creixement també incloïa la població dispersa, les desenes de cases de pagès. Per tant, no hem de cercar una contraposició entre els petits nuclis urbans i el seu entorn rural immediat, entre agricultors i artesans, opagesos i vilatans, sinó tot el contrari. Uns i altres estaven completament entrelaçats, socialment, laboralment i econòmicament, tal com diu Jaume Dantí, "en un paisatge caracteritzat per un bon nombre de petites poblacions amb nuclis d'hàbitat concentrat i un poblament dispers important, el dels ma-

1. PUJULÀ, J. (1995). *La Vall de Bas i Riudaura*. Olot: Guies dels Llibres de Batet; i Solà, X. i Bota, C. (2001). *La vall d'Hostoles i el riu Brugent. Sant Feliu de Pallerols, les Planes d'Hostoles, Amer*. Girona: Diputació de Girona, p. 107 [Guies de Patrimoni Local, 9].

2. PAGÈS, J. (1982). *El Malloí. Centre administratiu del Vescomtat de Bas*. Olot: Ajuntament de la Vall d'en Bas; i VIVES, R. (1973). *Anglès. Notes històriques*. Barcelona: Editorial Montblanc-Martín.

sos, que definia especialment Catalunya”,³ que corrobora el que percebien els contemporanis Pere Gil (1600), Francesc Diago (1605) i Francesc de Gilabert (1616): “El principado de Cataluña es tierra por la mayor parte montañosa y quebrada, pobre de ciudades populosas, pero muy poblada de caserías.”⁴ Si bé tenim prou indicatius de creixement —els edificis en són un testimoni excel·lent—, els censos de població ens indiquen quasi el contrari. La comparació entre els censos de 1553 i 1598-1599, expressats en focs, ens fan veure que el creixement és pràcticament nul o fins i tot negatiu, i que la recuperació posterior a la pesta negra va ser extremadament lenta (vegeu el quadre). Tot i la manca d'estadístiques del segle xvii, pensem que l'augment de població té lloc llavors —malgrat les guerres o pestes—, i que hi té molt a veure l'arribada d'immigrants francesos —que hem documentat de manera massiva—, fins a consolidar-se a principis del segle xviii —segons constatem en el cens de Campoflorido de 1718.

	1497 (en focs)	1553 (en focs)	1598- 1599 (en focs)	1718 (en habitants)
Anglès	55	136	—	387
Amer	41 (Vall d'Amer)	134	—	515
Les Planes d'Hostoles	89 (Vall d'Hostoles)	75	60	544
Sant Feliu de Pallerols		74	100	660
Sant Esteve de Bas	46	63	—	548
Les Preses	20	28	28	313
Ridaura	12	24	60	522

Font: elaboració pròpia a partir de *Gran geografia comarcal*. Vol. 3, p. 199 i 304 i ADG, P-75.⁵

Si bé la base econòmica és l'agricultura, intensificada i amb una major productivitat, a mitjan segle xvi fins un segle enllà, les viles d'Anglès i Sant Feliu de Pallerols desenvolupen una potent indústria tèxtil de draps de llana —amb un reguitzell de paraires i teixidors que hi treballen—, que impliquen activament a quasi tots els membres de la família, i que irradien cap al seu entorn més immediat, en els masos. Uns anys en què aquest oficis del tèxtil s'organitzen en gremis a Sant Feliu de Pallerols o Anglès, just quan els de la ciutat de Girona entraven en crisi i s'esllanguien al llarg del segle xvii.⁶ A redós d'aquests oficis, trobem el grup dels negociants, comerciants i transportistes, que circulen pels camins rals de Girona-Olot i Olot-Vic, i tots els seus ramals.⁷

Una substrat econòmic que permet el moviment continuat de diners —sobretot de tipus creditici, a còpia d'incomptables manlleus i préstecs de quantitats més aviat petits— i la producció d'una gran varietat d'articles manufacturats i artesans. Podem parlar, sens dubte, d'una primera revolució del consum, tal com l'han estudiada recentment Daniel Roche i Jan de Vries, que se centra en l'entorn familiar i l'economia domèstica i, en el nostre cas, en el pagès i el mas.⁸ I que es pot resumir, en aquest sentit, amb paraules de Peter Burke: “[...] el siglo xvi ha sido llamado el periodo del «descubrimiento» de las cosas, porque en esta época las casas de los ricoscomenzaron a llenarse de objetosmateriales”,⁹ amb el matís que caldria ampliar-ho a altres grups socials —pagesos grassos— i s'allarga fins al segle xviii.

3. DANTÍ, J. (coord.) (2001). *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, p. 7.

4. GILABERT, F. (1616). *Discursos sobre la calidad del Principado de Cataluña*. Lleida, p. 4; DIAGO, F. (1605). *Descripción de Cataluña*, manuscrit; IGLÉSIES, J. (1949). *Pere Gil, S.I. (1551—1622) i la seva “Geografia de Catalunya” seguit de la transcripció del “Libre primer de la historia Cathalana en lo qual se tracta de Historia o descripció natural, ço és de cosas naturals de Cathaluña” segons el manuscrit de l'any 1600*, Barcelona.

5. Alberch, R.; CLARA, J. i ROURA, G. (1981). *Gran geografia comarcal de Catalunya. El Gironès. La Selva. La Garrotxa*. Vol. 3. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, que sintetitzen les dades d'Iglésies, J. (1979). *El fogatge de 1553*. Barcelona: Fundació Salvador Casajoana, vol. 1 i 2; ídem (1991). *El fogatge de 1497*. Barcelona: Fundació Salvador Casajoana, vol. 1 i 2; Clara, J. (2000). “Un cens desconegut del bisbat de Girona (1598)”, *Quaderns de la Selva*, núm. 12: p. 173-184; i Vilar, P. (1964). *Catalunya dins l'Espanya moderna. El medi històric*. Barcelona: Edicions 62, vol. 2.

6. Alberch, R. et al. (1984). *Gremis i oficis a Girona. Treball i societat a l'època pre-industrial*. Girona: Ajuntament; i Torres, X. (1999). “De senyors del drap a senyors de la terra: draperia i masoveria en la regió de Girona als segles xvi i xvii”. Congost, R. i To, L. (ed.). *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-est (segle xi-xx)*. Barcelona: Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 228-268.

7. Garcia Espuche, A. (1998). *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña, 1550-1640*. Barcelona: Alianza Editorial; i Busquets, F. et al. (2010). *Travessant el Collsacabra. El camí ral de Vic a Olot i les Marrades del Grau*. Olot: Ajuntament.

8. Roche, D. (1997). *Histoire des choses banales: naissance de la consommation dans les sociétés traditionnelles, xviii-xix siècle*. Paris: Fayard; i De Vries, J. (2010). *La revolución industrial. Consumo y economía doméstica desde 1650 hasta el presente*. Barcelona: Crítica.

9. Burke, P. (2000). *El renacimiento europeo*. Barcelona: Crítica, p. 156.

2. Vells masos, masos ròncos i noves masies

— Vells masos i masos ròncos i abandonats

Els masos que trobem en aquest territori pertanyen a la Catalunya Vella, la Catalunya dels masos. Durant el segle XIV es va arribar a un màxim històric d'ocupació de terres i de població. És amb la pesta negra que moren gairebé dues terceres parts de la població, moltes famílies desapareixen definitivament i molts masos es desocupen per sempre més —el que els historiadors han anomenat *masos ròncos*.¹⁰ La recuperació és lenta, feixuga i s'allarga segles després.

Entre 1580 i 1660 es dona un creixement agrari que protagonitzen els anomenats *pagesos grassos*, aquells que s'han consolidat com a propietaris i senyors útils, enfortits per la Sentència Arbitral de Guadalupe (1486). Són aquells que han prosperat i han adquirit masos ròncos i abandonats que intenten recuperar, que han posat en cultiu terres abandonades, han artigit terres al bosc i s'han començat a establir en petites —o molt petites— parcel·les, en definitiva, que han diversificat les fonts de les seves rendes —tot i que sempre siguin provinents de la terra.¹¹

La despoblació va afectar tant l'espai urbà com el rural, els pobles i les cases de pagès, però probablement els nuclis entornats d'Anglès, Sant Esteve d'en Bas i el Mallol van patir-ho agudament, pel que deduïm dels nombrosos —i alhora efectius— intents de recuperació i de nova ocupació al llarg del segle XVII. Pensem que els masos de la vall d'Anglès van resistir millor a la pesta perquè, de moment, només n'hem trobat notícies molt puntuals. En el capbreu de 1583-1584 hi apareixen els masos derruïts i deshabitats Gurri i Badia —que diu estar el *casale* del tot enderrocat, i encara s'esmenta així el 1626. Un parell més apareixen posteriorment: Baudili Frigola, el 1630, es ven el mas —o *mansata*— Albonosa que diu estar derruïda i deshabitada; i el mas Masó, del veïnat de Pladevall, quan el 1655 es diu que està derruït i no s'hi pot habitar, i que per poder recuperar-lo caldria una gran inversió. Un exemple extraordinari a la vall d'Anglès ens el proporciona el fet que Jeroni Buada, pagès de la parròquia d'Amer, estableixi a

Bartomeu Roures, pagès veí del veïnat de Pladamunt de la parròquia d'Anglès, una casa i uns terrenys, amb el “ab pacte que vos dit Roures hajau de tenir afogada dita casa perquè nos vingue a derruir”,¹² és a dir, que l'obliga a residir-hi de manera continuada, i per tant, condicionar la casa tal de poder-hi viure, per exemple, amb una llar de foc.

A la Vall d'Hostoles s'esmenten una colla de casos. Els Solergastó, de les Encies, en són protagonistes: el 1555 Salvador Solergastó estableix el casal derruït d'Aulinella amb permís per a reconstruir-lo —però es torna a esmentar el mateix estat el 1597—, i el 1570, Miquela Solergastora es ven un tros de terra boscosa, a les Encies, “in quo est casalandirrutumvocatam Bac”.¹³ El 1568, Joan Rossell, paraire de Sant Feliu de Pallerols, es ven el mas Curtils de Sant Miquel de Pineda, que està derruït, a Antic Pla, pagès també de Sant Miquel. També el mas Devesa, a Sant Feliu, propietat dels Vilar i Omvert, era “dirrutum et deshabitatum” el 1603, i de manera semblant molt altres: el mas Olmera de les Encies (1618), el mas Sunyer de Sant Pere Sacosta (1634), el mas Savenchs de Sant Iscle de Colltort (1634) i el mas “rònech la Abadia” —potser l'actual mas Badia—, de Sant Feliu, que pertanyia al monestir d'Amer (1649).

A la Vall d'en Bas només hi hem localitzat un parell de casos, prou significatius, però ben segur que n'hi hagué molts més. El 1601, Joan Marguí venia el derruït mas Castell, de Sant Esteve de Bas, a Joan Tarrús per 150 lliures. I el 1617, Onofre Bach, pagès senyor útil dels masos Bach, de Sant Esteve i Torrenar, de Puigpardines, venia a Miquel Torrent, un quintà de terra on hi havia construït aquest darrer mas, però “nunc est casale dicti mansironagui et desabitati et per terra prostrati”, amb la possibilitat de refer-lo: “Et salvo per vos et vestripossitisedifficare seu edificare et construerefaceradomum in dicta petia terra superius.”¹⁴

— Nous masos i cases de pagès

En paral·lel a la construcció de noves esglésies parroquials, barris i cases als pobles, i al recobriment de masos ròncos, hem documentat la construcció de noves cases de pagès. Amb l'afegit que, les evidències arquitectòniques, a través de les dates gravades a portes, finestres i balcons, multipliquen el número de construccions de nova planta i de reformes grans o petites. Els arquitectes, picapedrers i mestres de cases no fan cap distinció a l'hora de construir els edificis urbans i els edificis rurals, les cases de poble o tremitgeres, i les cases de pagès, aïllades. Aquests

10. CANAL, J. i FOCHS, C. (1993). “La despoblació de la Vall d'Hostoles entre 1349 i 1486”, *Annals*, 1992-1993, Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, p. 77-103.

11. Serra, E. (cord.) (2008). *Història agrària dels Països Catalans. Edat Moderna. III*. Barcelona: Fundació Catalana per la Recerca i la Innovació; Congost, R., Ferrer, L. i Gifre, P. (2003). “Els masos a l'època moderna. Continuitats i canvis”. Congost, R., Jover, G. i Biagioli, G. (eds.). *L'organització de l'espai rural a l'Europa Mediterrània. Masos, possessions, poderi*. Girona: CCG Edicions, AHR i UdG-CRHR, p. 65-95 i Gifre, P. (2012). *Els senyors útils i propietaris de mas. La formació històrica d'un grup social pagès (Vegueria de Girona, 1486-1730)*. Barcelona: Fundació Noguera.

12. AHG, Notaria d'Anglès, Joan i Francesc Peiret, Manual, 1659-1661 (35), [1659, desembre, 27], f. 7v.

13. AHG, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, Joan Vilar (a.) Omvert, Liber?, 1570 (SN), [1570, abril, 24], f. 43r.

14. ACGAR, Notaria del Mallol, Jeroni Marguí, *Protocollum* (r.), 1617 (O595), [1617, maig, 8], s.f.

processos de construcció —esglésies, masos i cases de poble— es donen simultàniament, i sovint l'un porta a l'altre.¹⁵ L'abundància de mestres de la construcció, molts d'origen francès, permet que hi hagi un creixement paral·lel i constant de l'hàbitat concentrat i de l'hàbitat disseminat, per la qual cosa podríem parlar, fins i tot, de *boom* de la construcció, signe de creixement demogràfic.

A Anglès, per la manca de documentació notarial abans de 1620, el treball de camp ens demostra que la gran quantitat d'edificis que es van alçar abans. Posteriorment només hem pogut documentar la reforma i edificació del mas Cloperes, entre 1638 i 1638, que va portar a terme el mestre de cases de la Cellera, Jaume Bordes, per encarregar del pagès Jaume Guàrdia. L'arrencada sembla tenir lloc a mitjan segle xvi. Ho veiem a les llindes dels masos de can Planes —amb dates de 1577 i 1584—, el Cuc —1587, 1594 i 1595— i can Biel —1602/1603, 1637 i 1639. A Sant Julià de Llor trobem a can Vila, de 1593. A la Cellera de Ter localitzem la Rovira —1565, 1569, 1587 i 1647—, can Vinyes —1565—, can Ribes —1575 i 1671—, can Roca —1596—, les Rauriques —1607— i can Puig —1641. A Amer —can Gelabert, 1613— i a les Planes ha estat més difícil de localitzar-ne. Mentre que a Sant Feliu de Pallerols en tenim algunes més, amb dates graves: l'Omvert (1563), la Riba (1627-30) o els Bastons (1645). I a Sant Esteve d'en Bas hi trobem, sense una data específica, el mas Vilamala.

La documentació ens ha permès localitzar alguns contractes a la Vall d'Hostoles: el mas Puigvert, a la parròquia de Sant Iscle de Colltort, i el mas Llongafollia, als afores de Sant Feliu de Pallerols. Són dos casos extraordinaris, per la bona conservació de l'edifici, i per contrastar l'acompliment dels pactes que se signen. El nou mas Puigvert va ser encarregat el 1616 per Jeroni Puigvert, canonge de la Seu de Girona i ardiaca de l'Empordà, a Guillem Pusalgues, picapedrer francès habitant a Sant Feliu i al fuster local Antic Cussanes. El 1622, Gabriel Solà, ciutadà honorat de Girona i Nicolau Solà, mercader —pare i fill, de la vila de Sant Feliu— contractaven Joan Giralt i Blasi Mas, mestres de cases també francesos, per fer aixecar una casa en el Serradet de Matabres, dins el territori del mas Llongafollia. És més, els Solà i els Giralt i Mas, tot havent acabat aquesta obra, immediatament pactaren la construcció de la seva espectacular casa al centre urbà, rere l'església, amb unes característiques similars a la casa de pagès.

La Codina, a les Encies, va ser edificada el 1645 per Benet Codina —amb una capella afegida el 1650—, i els masos Riubrugent, a Sant Feliu, i Vilamala, a Sant Esteve de Bas, intuïm que s'alçaren llavors —tot i que no en tenim les dates concretes. Tot responen a unes característiques

prou clares, almenys exteriorment, amb unes façanes senzilles però ben definides, simètriques, amb obertures picades de pedra, de tres cossos, amb planta baixa, primer pis i golfes. Una gran porta dovellada amb arc de mig punt, amb un relleu o placa sobre la porta on hi figura un escut familiar i una llegenda —a la Codina, Puigvert i Vilamala—, i una finestra central al primer pis, que permetia l'entrada de llum a la sala. L'arc de mig a la porta va tenir una llarga tradició, des del segle xv i xvi, i la trobem arreu repartides: can Vila de Sant Julià de Llor, can Biel a Anglès, can Vinyes, can Puig o la Rovira a la Cellera, can Gelabert a Amer, el Ballac, els Botets i la Nespleda a Sant Feliu de Pallerols.

Segons les investigacions entorn a la masia, d'ençà que les va sistematitzar Joaquim Danés fins avui en dia, han demostrat i consolidat la idea que els masos que es construeixen o es reformen des del segle al xvi fins al segle xvii segueixen un model denominat *masia clàssica*: amb tres cossos i tres plantes, un menjador sala central al primer pis que s'hi accedeix a través d'una escala i que distribueix, a banda i banda, una cuina i habitacions, amb coberta a dos aigües on el carener segueix l'eix longitudinal de la sala.¹⁶

Molts d'aquests masos que disposen d'elements ornamentals d'origen i procedència diversos —locals, italians o francesos, gòtics o renaixentistes— ens permeten identificar que l'embelliment, modificació o transformació es dona en aquest període.¹⁷ Per exemple, dues finestres cantoneres amb un únic pilar a l'angle —can Roca, a Anglès—, les finestres guarnides amb guardapols pla —i acabat amb petxines a can Planes o amb figures al Cuc a Anglès, can Oliveres i la Boada a Amer, la Fàbrega a Sant Feliu—, els arcs conopials lobulats —el Llaparti can Pona a Sant Feliu i can Clos a la Cellera—, o de manera combinada, com a can Mas a Anglès o can Ribes a la Cellera. Els balcons encara no apareixen, i si n'hi ha són modificacions d'antigues finestres sobre la porta fetes a posteriori, potser amb alguna excepció. Alguns d'aquests elements treballats provenen de Girona, amb el que es coneix com a pedra de Girona, que s'exportava arreu del país.

16. Danés, J. [Moner, J. i Puigvert, J.M. eds.] (2010). *Materials per a l'estudi de la masia*. Girona: AHRG, Universitat de Girona i Documenta Universitària [Col·lecció Documents, 7]; Puigvert, J.M. (2008). *Josep Danés i Torras. Noucentisme i regionalisme arquitectònic*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Moner, J. (2003). "L'origen de la masia clàssica". *AA.VV. L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III*. Dels palaus a les masies. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 246-248; *AA.VV. (2005). La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració*. Figueres: Brau Edicions, p. 61-86; i Garriga, J. (1994). *Història de l'art català. Volum IV. L'època del Renaixement, segle xvi*. Barcelona: Edicions 62, p. 81-84.

17. Miralpeix, F. i Solà, X. *L'art barroc a Girona*. Girona: Diputació de Girona i Obra Social la Caixa, 2011 [Quaderns de la Revista de Girona, 155], p. 26-27 i 34-35.

15. Vila, M.A. (2002). *La casa rural a Catalunya. Cases aïllades i cases de poble*. Barcelona: Edicions 62.

3. Els masos fortificats i el bandolerisme

En aquesta zona que estudiem, de la Catalunya interior, hem comprovat la creació d'una xarxa d'edificis d'avís, defensa i protecció contra els bandolers, igual que la que s'establí al litoral contra els pirates;¹⁸ altres historiadors ho han interpretat com a símbols d'ostentació.¹⁹ Per un costat, els masos es fortifiquen i construeixen torres quadrangulars, i per l'altre, les viles i universitats s'alcen conjuntament en armes, i fan les crides per formar "unions" o miquelets en una cronologia que va dels regnats de Felip II a Felip IV.²⁰ Precisament hem localitzat alçaments a la Vall d'Hostoles i a Vic el 1576, a Amer, la Vall d'en Bas i Olot el 1602 i 1606, i a Anglès el 1631 —aquest dirigit contra Joan Sala (a) Serrallonga.²¹ Cal anar investigant, però, l'origen d'aquestes bandositats, els complexos conflictes entre els senyors jurisdiccionals de la zona —els senyors Olmera d'Anglès i les Planes, l'abat d'Amer, els Sarriera del castell d'Hostoles a Sant Feliu de Pallerols, els Desprat a Sant Esteve d'en Bas, etc. És evident que els castells medievals d'Estela, d'Hostoles i de Colltort havien perdut, definitivament, les seves funcions i van ser abandonats, derruïts o saquejats —el 1486 i la Sentència Arbitral de Guadalupe en foren un punt d'inflexió. En canvi, el castell de Puigalder es va reconvertir en una capella, i el castell d'Anglès, situat al centre i capdamunt del turonet de la vila, va mantenir el seu estatus al llarg de l'època moderna. Recordem que les muralles, a les viles d'Anglès, Amer i Sant Feliu, mantenien la seva funció defensiva.

Formen una línia quasi recta els tres masos fortificats de can Planes, can Mas i can Biel, a l'entrada d'Anglès pel costat est, en el camí ral o entrada que conduïa a Girona. Can Planes és un edifici compacte, de grans dimensions, de planta quadrada i coberta a quatre vessants. La façana

de llevant, avui amb la porta tapada, presenta la finestra principal amb guardapols i la inscripció certificant que la va fer Salvador Planes el 1577, i a la façana sud amb portal dovellat, hi ha una finestra doble amb data de 1584. El caràcter fortificat li dona una garita cantonera i un portal exterior de 1647, que tanca aquesta façana sud i el costat oest. Can Mas no té dates, però sí una torre de defensa, portal adovellat i finestra gòtica amb guardapols. Can Biel, en el pla de Trullàs, al costat del riu Ter, presenta una torre de defensa quadrangular annexa al mas, que degueren refer-se conjuntament entre 1637 —la mateixa data a diferents llocs— i 1639; la torre és anterior, i té una altra xifra —1602 o 1603.

Encara podríem seguir la línia, al costat nord del Ter, dins la parròquia de Sant Julià de Llor, fins a can Talaia —el topònim és una pista— o mas can Vila. Can Vila és una masia reformada, que conserva algun aspecte antic a la façana de llevant, amb un porta dovellada i un balcó/finestra amb data de 1593. Devia disposar de torre, avui no visible o desapareguda, segons els pactes de l'establiment que va fer el 1638 Jaume Deu, mercader d'Anglès, a Sebastià i Llorenç Amargant, pagesos de Sant Climent d'Amer: "Em reservo tota la torra de dita casa per mon servisi y entrada y axida en dita casa y en cas agués soldats en la vila de Anglès y a mi me aparegué anar hi estar alguns quinsa dies o un mes o dos que puga estar en dita casa y tinga en priu per la cuyna y sala y entrada y que me aiau de dar servisi en lo que tinga menester".²² A la Cellera de Ter sembla que disposaven de torres els masos de Can Becdejú —en el Serrat de Turonell— i les Rauriques —amb una inscripció referent al Marquès de Dosrius i la datada 1607. Al centre de la vila de la Cellera, la coneguda com a torre de les Bruixes, un esvelt comunidor adjacent a l'església, tenia funcions militars.

L'accés a la vall d'Amer, al tram baix on la vall s'obre i el riu Brugent desemboca al Ter, necessitava de punts de vigilància. Ja des d'èpoques antigues van existir talaies ibèriques i romanes, situades a la cinglera de Sant Roc, a l'est. Aquí s'hi va alçar el mas Rocasalva o torre de Sant Climent, a l'alta edat mitjana, una torre circular, adossada al costat de la casa, que es va establir el 1630 al mestre de cases francès Joan Guilló, habitant a Anglès.²³

A la parròquia de Sant Cristòfol de les Planes, el casal dels Olmera dominava el centre urbà de la població, i només era superat en altura i envergadura per l'església parroquial. Un gran edifici on hi destacava una torre. La seva família, al llarg de les dècades de 1560 i 1570, hi va establir

18. FORN, F. (2010). *Viure i sobreviure al segle xvia la Marina de la Selva (Castell de Montpalau i Castell de Palafoolls). La defensa, l'atac i el rescat davant de les incursions dels corsaris turcs i algerians*. Barcelona: Caixa Laietana; NOGUER, J. i ALCOBERRO, A. (1998). *Pirates, corsaris i torres de moros. Passat i present de les torres de Palafrugell i de Mont-ras*. Girona: Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona; ALCOBERRO, A. (2004). *Pirates, bandolers i bruixes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*. Barcelona: Barcanova.

19. CARBONELL, M. (1986). *L'escola del Camp de Tarragona en l'arquitectura del segle xvi a Catalunya*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Diputació de Tarragona, p. 16.

20. TORRES, X. (1991). *Els bandolers (segle XVI-XVII)*. Vic: Eumo; i Íd. (1993). *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*. Barcelona: Curial.

21. Solà, X. (2010). *El monestir de Santa Maria d'Amer a l'època moderna: religió, cultura i poder. De la reforma benedictina a la vigília de les desamortitzacions (1592-1835)*. Barcelona: Pagès Editors i Fundació Noguera, p. 420-422; i AHG, Notarials Anglès, Gaspar Arimany, *Decimum manuale instrumentorum*, 1630-1631 (14), [1631, abril, 22], f. 207r-217v.

22. AHG, Notaria d'Anglès, Joan Lavèrnia, *Manuale*, 1638-1639 (22), 1638, f. 40r.

23. AA.VV. (1991). *Catalunya romànica. Volum V. Selva*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 260 i AHG, Notaria d'Anglès, Gaspar Arimany, *Decimum manuale instrumentorum*, 1629-1630 (13), 1630, f. 77r.

una sèrie de parcel·les per a construir-hi cases i va formar el nou nucli urbà al costat de la sagrera alt-medieval. A tots i cadascun dels contractes d'edificació de cases mitgeres, s'especifica i s'hi prohibeix que s'hi pugui construir una torre. Un segon cas, similar, el trobem al puig de Sant Esteve de Bas, can Desprat, un mas fortificat amb dues torres a la façana, avui engolits pel nucli urbà. Si bé potser aquestes dues torres podien ser antigues, a l'època moderna eren i servien d'habitable, segons es desprèn de la documentació: la torre petita va ser tocada per un llampec en una nit de tempesta l'estiu de 1613, tot causant grans destrosses materials i morts entre els familiars, i ja no es va restaurar més, i l'altra va emprar-se com a capella particular.²⁴ Alguns dels familiars dels Olmera de les Planes i dels Desprat d'en Bas, encara a finals del segle xvi, trobem que se'ls denominen *miles* —o *milites*— i/o donzells. I encara un tercer cas, en els arrendaments d'entre 1568 i 1576 que hem localitzat del mas Vilamala de les Encies, propietat del prevere Jeroni Vilamala, canonge i cambrer del monestir de Sant Joan de les Abadesses, aquest es reserva per al seu ús, entre altres, la cuina, la sala, el celler, el rebost, el graner i un parell d'habitacions, que anomena "la cambra de la torra y la cambra més alta".

A Sant Feliu de Pallerols disposem de documentació, topònims i petites restes arquitectòniques. El mas Torra no conserva cap resta avui dia —suposem que desmantellada per les remodelacions que va patir la casa en els segles xviii i xix—, però el seu nom és un bon indicatiu que antigament n'hi hagués una. També el 1567 s'esmenta la Torre del Vilar, un mas situat al sud del municipi, a la costa de la Salut, que no podem saber on és. I dins el mas Nespleda, també transformada a finals del segle xvi i convertida en mas clàssic, es pot veure a l'interior l'estructura i forma d'una torre. En una vall perpendicular, a Sant Iscle de Colltort, hi trobem la casa forta del Port construïda entre els segles xi i xii, que suposem va mantenir el seu caràcter defensiu —amb un reguitzell d'espitlleres a la planta baixa que donen la volta a l'edifici—; aquesta família de cavallers, però ja no tenia cap poder a l'edat moderna.

A la Vall d'en Bas, la documentació ens han proporcionat una gran quantitat de notícies sobre edificis fortificats, que no podem contrastar suficientment amb l'arqueologia

24. ACGAX, Col·lecció de documents textuais de l'ACGAX, núm. 15, *Llibre de Notas y Diadas de Actes Fehents per la Noble Casa de Desprat [Sant Esteve de Bas]*. Començat a escriure per Josep de Desprat el 1751, f. 7: "La casa de Desprat és Antiguíssima com demostrava ab sa fatxada, estava ab dos torras, la vella caygué en temps de D. Francisco Desprat [23 de setembre de 1636 - 24 de febrer de 1699], continua més moderna està en pey y vuy serveix per lo oratori de dita casa. Estaba ab son Bari Clos y al portal se trobaba una boa per tenir un canó de batrer, ara novament D. Joseph 2n. la ha redificada del modo està vuy."

o l'arquitectura.²⁵ A la parròquia de Sant Joan de Balbs, el 1597, es cita la venda de "la Torra dels Balbs" i la casa nova de la Rauta i de Terra. A Sant Privat d'en Bas, el 1661 Rafel Estartús arrendava la casa de les Buigues al reverend Magí Taxer, amb la condició que aquest havia de pagar les obres que es farien a la casa i sobretot a la torre, amb la idea de restaurar-ho i viure-hi.²⁶ A Puigpardines, el 1661 Miquel de Toralles era el senyor útil i propietari d'una torre de Toralles, i l'any següent, Nicolau de Toralles arrendava al pagès Joan Fexas la casa i les seves terres amb el pacte "que dit Toralles se atura la estada acostumada en dita torra, ço és, la saleta absas tres cambres de seguida".²⁷ El 1665 la torre és arrendada a Bartomeu Campderric, de Sant Iscle de Colltort, amb la condició que si aquest hi fa obres de remodelació les haurà de pagar ell mateix.

4. Espai i distribució interior dels masos

Els contractes de masos i cases de pagès de nova planta, malauradament, no indiquen com ha de ser la distribució dels seus espais interiors. Però, tal com hem esmentat, som en un moment de transició, de pas entre l'edifici de dos a tres cossos, i de consolidació de la masia clàssica. A la planta baixa sol haver-hi l'entrada, com a gran espai distribuïdor que porta a les corts, petits estables, cellers i l'escala. A la primera planta, la cuina, el rebost, el pastador, la sala menjador, les habitacions i cambres de dormir. I a la segona planta, sota teulada, les golfes, cambres per al servei i graners. És en les cambres que es diferencia, clarament, per la situació o mobiliari, qui les habita: els amos o senyors, i el servei, criats, mossos o masovers.

Per entendre aquesta distribució ens servim dels inventaris *post mortem*, elaborats pels notaris, que segueixen un ordre i permetem elaborar un plànol força acurat dels espais de la casa, i l'ampliem als contractes d'arrendament i establiment emfitèutic, a les compravendes i als testaments. En aquests darrers documents, els propietaris del mas i senyors útils es reserven algunes estances per al seu

25. Vegeu PAGÉS, J. (1987 i 1992). *Els senyorius alodials en el Vescomtat de Bas a la Baixa Edat Mitjana*, vol. I i II. Olot: Caixa de Girona, Diputació de Girona i Ajuntament de la Vall d'en Bas.

26. ACGAX, Notaria del Mallol, Pere Miquel Hospital, *Manuale*, 1660-1662 (162), [1661, maig, 14], f. 195r: "Item que Taxer del sobre dit preu del dit arrendament aja de donar fetas les obres en dita casa següents: ço és, la porta del salter de dejús la torra, dos portas de dita torra, tres sostres de dita torra, dos finestres de dita torra, la escala qui puja dalt la porta del soleyador y en cas que si dit Taxer no auráfetas dites obres finit dit arrendament com se deuen fer en dit cas se ajan de visurar y estimar dites obres per dos experts en lo que dit Taxeraurà faltar de fer de dites obres y les aja de fer conforme se deuen fer y dits experts auran declarat."

27. ACGAX, Notaria del Mallol, Pere Miquel Hospital, *Manuale*, 1660-1662 (162), [1662, gener, 1], f. 289r.

ús, sens dubte, les millors habitacions —almenys les cambres per dormir, ben orientades i il·luminades—, i l'ús compartit de les zones de pas, cuines i cellers; una clàusula, d'accés o restricció dels espais, que continua emprant-se al llarg del segle XVIII.²⁸ No és inútil parlar de l'ús compartit de les zones de pas, perquè enlloc es parla de passadissos, tal com veiem a l'inventari del mas Plana de Cruanyes, a Ridaura, el 1592, on s'indica que hi ha habitacions que “donen pas” a altres: la sala, la cuina, la cambra que porta a la cuina, la cambra que porta al mig de la sala, la cambra o graner que trau porta a la sala pel costat de migdia, la cambra del rebost que és dessota la cambra que transporta a la cuina, la cambra del mig, altra cambra que treu finestra a migdia, dita el graner vell o el pastador.

Moltes habitacions tenen un nom particular, que ve indicat per la funció, pel contingut, pel lloc o planta que ocupen, per la cronologia —noves o velles—, i sobretot per qui les habita. Vegem-ne alguns exemples il·lustratius. Jaume Cos, pare d'Amer, arrendava el 1590 el mas Olivada, de les Encies, i es reservava per “empriu meu y dels de ma casa la cambra que he obrada y amijianada de nou y lo sotret dessobre della y també empriu en les parts comunes de dita casa”.²⁹ El 1620 Climent Fluvià arrendava el mas Fluvià, de Sant Privat de Bas, a Jaume i Rafel Masmitjà, pagesos, amb una condició: “Dit Fluvià se reserva estada de casa en dita casa de Fluvià per ell mateix, per sa nora Na Fluviana y sos fills y per una minyona sua de dit Fluvià y usdefruit en lo menjador y allar.”³⁰ En els testaments, els marits permetran ocupar l'habitació matrimonial i estada a la casa a les futures vídues mentre no es tornin a casar, tal com feren, entre altres, el 1588, Joan Carrera, senyor del mas Carrera, de Sant Esteve de Bas: “Vull y mano que ma muller sia en ma casa governada sana y malalta, menjar, beure, calsar y vestir y li deix la mia cambra allí hon dormim ara”;³¹ el 1597, Climent Rovira, senyor útil del mas Rovira de Sant Esteve d'en Bas, diu: “li deix la sua cambra hons ara dormim y a la roba qui li és, ço és, llit y vestits” i “una caxalagnal [que] stà al capsal del llit y las robas y llansols y tovalloles torca bocats, lo que sa mara li donà, que en axò no li pugan tocar ni empedir”, i el 1604 Joan Borina, senyor útil del mas Borina de Joanetes, li deixava a la seva muller “una cambra a son plaer ab son llit gornit y sa caxa en lo dit mas Borina y roba

la que aurà mester per son empriu y govern”.³²

Els menjadors i les sales, a la primera planta, són espais polifuncionals: primer, tal com indica el nom, per tenir-hi els àpats familiars i, després, per a un ús més ampli, fins a convertir-se en el nucli físic i social de la casa, el seu centre neuràlgic.³³ Així ho veiem el 1591, quan Joan de Vilamala arrenda al pagès Pere Giraut el mas i molí de Vilamala de les Encies, amb l'acord que “la stada de la casa sie entre mi y vos en comú, ço és, les stables y corts, lo menjador o sala y en la llar y forn y en particular tingau vos la cambra que trau finestra sobre la forta forana y també la cambra del graner”.³⁴ El 1593 Margarida Toronelles venia el mas Toronell de Ridaura amb una “aula nova sive menjador”.

A banda i banda del menjador hi trobem les habitacions, cambres o dormitoris per als diversos membres de la família, amb accés directe des de la sala; per tant, la sala també fa de distribuïdor. Així, el 1575, Miquel Pinya (a) Batlle, pagès de la Pinya, es reservava “tot lo ús y empriu de la casa mia, junctament ab duas cambras qui són en lo menjador qui miran a tremuntana, y més una altre cambra qui és dalt a la tarrassa qui també mira a tremuntana, junctament ab tot lo empriu de la allar de poder fer foch y llum”.³⁵ També trobem cambres reformades o completament noves, per exemple, al mas Panosa del Mallol (1583) o al mas Coma de Falgars —el 1592, que distingia la cambra vella de la nova. El 1603, Margarida Gurta, vídua del mas Gurt de Joanetes, arrendava la cambra que era al cap del menjador i l'empriu d'aquest; i semblantment feia el 1626 el seu veí, Mateu Banús, pagès del mas Banús.

5. Treballs i instruments agrícoles i artesans

Els inventaris *post mortem* i les subhastes que a vegades en deriven són les principals fonts d'informació, ara per ara, que tenim sobre els objectes de l'interior dels masos. Només falta fer un treball de camp, mas a mas, per tal de catalogar i registrar aquests objectes, i finalment contrastar-lo amb la documentació.³⁶ Aproximadament el 60% d'allò registrat es

28. SOLÀ, X. (2014). “La febre de la construcció en el segle XVIII: urbanisme i arquitectura en el Collsacabra”, *Ausa*, núm. 173 [En premsa].

29. ACGAX, Notaria de St. Feliu de Pallerols, Joan Vilar, *Prothocollum?*, 1590 (193), [28 de desembre de 1590], f. 8v.

30. ACGAX, Notaria del Mallol, Baudili Bosch de Platraver, *Manuale*, 1622 (134), [8 de novembre de 1620], f. 202r.

31. ACGAX, Notaria del Mallol, Josep Closells, *Libernotularum*, 1585-1589 (59), [1588, novembre, 22], f. 62v.

32. ACGAX, Notaria del Mallol, Jeroni Marguí, *Manuale*, 1597-1604 (124), [1604, maig, 5], f. 34v i [1597, juny, 17], f. 162r-162v.

33. MONER, J. (2001). “La sala com a espai vertebrador de l'evolució tipològica del mas”, AA.VV. *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII). Aspectes arqueològics, històric, geogràfics, arquitectònics i antropològics. Actes del Col·loqui celebrat a Barcelona del 3 al 5 de novembre de 1999*. Barcelona: CSIC, Annex 42 del “Anuario de Estudios Medievales”: p. 263-277.

34. ACGAX, Notaria de St. Feliu de Pallerols, Joan Vilar, *Prothocollum?*, 1591(194), [20 de gener de 1591], f. 21r.

35. ACGAX, Notaria del Mallol, Cebrià Closells, *Manuale*, 1575 (99), [1575, octubre, 7], f. 61r.

36. Alguns d'aquests objectes, fora de context, es podien veure al Museu Etnològic Lluís Sidera d'Amer.

refereix a una gran varietat d'eines de treball del camp, però també hi ha eines referents al treball artesà.

Una sèrie de vendes de béns de masos de la Vall d'en Bas, el 1622, ens aporten pistes del treball artesà dels masos, associat al treball femení, complementari als ingressos del treball agrícola masculí. En la venda dels béns del mas Terrada van aparèixer quatre lliures de fils de rams bugadajats —venuts per 4 sous—, deu lliures de fil cabdellat borràs —per 20 sous— i setze lliures de fil de borrassa cabdellat —per 8 sous. En el mas Pallola, de Sant Esteve de Bas, van sortir deu pams de drap ample que valien 2 lliures 10 sous. En el mas Llampàia, de Puigpardiners, es venen deu vineres de terra de cànem per amarar. Com aquí veiem, és habitual disposar d'un espai per conrear el cànem, una bassa per amarar-lo, illes eines per bregar-lo i fer-ne robes —pintes, pues, bargues, mòsses.

És freqüent trobar una relació estreta entre les activitats artesanals, agrícoles i ramaderes, fins a punt de confondre's o imbricar-se totalment, tal com s'indica a moltes clàusules dels capítols matrimonials. Per exemple, el 1595, Caterina Noguera, de Ridaura, aportava a dot al mas Terradell de la Pinya —del seu futur marit—, només 3 ducats, però sí molta roba i objectes de la llar, mobles, vestits, vint-i-vuit ovelles i un jou —o sigui, "tot lo gorniment de als parells de lleurar". El 1615, Antiga Megester aporta a Antoni Carreras, pagès de Sant Privat de Bas, 70 lliures, sis ovelles, una caixa de monja amb pany i clau, els vestits que té —més un de bodes— i mig quintà de llana per fer una flassada —que li regala el seu germà. El dot que aporta Anastàsia Carrera, d'Anglès, el 1653, és prou eloqüent: 30 lliures, dos caixes bones, un llit de pilars amb la flassada naronjada, un caldera d'aram, una capsa, un escalfador d'aram, un paella d'aram, dotze llençols, tres estovalles, dues tovalloles —una guarnida i l'altra llisa—, sis tovallons, dues culleres de plata, tres quarteres de forment, una pastera, un banc d'espatlles, dues taules i altres coses.

Tal com ha posat de manifest la historiografia, arreu de la geografia catalana i valenciana, els segles moderns es caracteritzen per la fossilització o l'immobilisme tècnic agrícola, sense que això impliqui un endarreriment econòmic, ans al contrari, un creixement lent i discret, fruit de les rotacions i de les estratègies de les explotacions familiars.³⁷ L'inventari i venda posterior, el juliol de 1611, dels béns

de Miquel Casellas, procedents del mas Casellas, a la Vall d'en Bas, ens proporciona un exemple perfecte de la gran quantitat i varietat d'estris agraris: arades, rascles, pales, fangues, cavells i aixades —eines per conrear la terra a través de la força dels braços—, forques i dalles —eines de poda, sega i batuda—, la carreta o carretó i les bèsties de bast —de moment, només hem trobat bovins. També hi apareix la destal, l'eina per a treballar el bosc més freqüentment esmentada.

En alguna part del celler, o de la planta baixa, hi trobem piques d'oli tancades amb pany i clau, semals, bótes de vi i oli, premses i alambics. Tot i que històricament aquest territori no s'ha dedicat a la producció de vinya i vi o d'olivera i oli, l'elaboració de vi, aiguardent i oli degué ser més aviat residual. Cal destacar el celler del mas Estanyol d'Avall, a Cogollers, que el 1569 disposava d'una tina encerclada que colava divuit bótes, una bóta bona que cola vuit bótes, una bóta de tres bótes, una altra bóta bona, una pedra oliera de terra de capacitat de dues bótes i tres tinars. El 1622 Damià Fontanella, pagès de la Cellera de Ter, venia a Antoni Ribes, pagès del mas Custaner d'Anglès, tres bótes i unes premses.

6. Mobiliari i parament de les cases de pagès

El mobiliari i el parament de les llars pageses no es diferenciava gaire del de les cases de poble; potser amb alguna excepció que té a veure amb la qualitat, preu, execució, materialso procedència. Anant més enllà, caldria veure les semblances, diferències i correspondències que podem establir entre els mobles dels masos, els de les cases de poble i els de les cases de ciutat —molt més estudiada Barcelona en un cronologia similar i a Europa.³⁸ El que sí marcava la diferència, molt gran i de caràcter excepcional, era el parament quasi luxós de les cases particulars d'alguns oficials del monestir d'Amer —l'abat, els dos sagristans i algun beneficiat—, que disposaven d'alts ingressos i rendes, i que no feien vida comunitària.³⁹ Uns nivells de vida material i de consum que els apropava, d'entrada i amb matisos, als senyors Desprat de Sant Esteve de Bas i als Olmera d'Anglès i de Sant Cristòfol de les Planes.

A les cambres matrimonials, el llit, parat i guarnit, és el moble imprescindible; un d'excepcional és el que regala Margarida Cuch Garrofa d'Anglès a la seva filla, el 1644:

37. Peris, T. (2008). "El treball agrícola: eines, tècniques i estratègies productives". Giralt, E. (dir.). *Història agrària dels Països Catalans. Edat moderna*. III. Barcelona: Universitats dels Països Catalans i Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació, p. 145-169; i Congost, R.; Jover, G. i Biagioli, G. (ed.) (2003). *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània. Masos, possessions, poder*. Girona: CCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de Recerca d'Història Rural-Universitat de Girona [Col·lecció Estudis, 5].

38. LENCINA, X. (2012). "La vida millorada: els interiors de 1600 a 1700". Garcia Espuche, A. et al. *Interiors domèstics. Barcelona 1700*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, p. 58-99; Íd. (2001). "La història des del subjecte. Inventaris post mortem: consum, microhistòria i cultura material a la Barcelona moderna", *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XIX: p. 199-242; SARTI, R. (2003). *Vida en família. Casa, comida y vestido en la Europa moderna*. Barcelona: Crítica, p. 137-141.

39. SOLÀ, X. (2010). *El monestir de Santa Maria d'Amer*, vol. I, p. 324-332.

“[...] un llit de pilars guarnit, és a saber, ab sa màrrega, dos matalassos, travasser, quatre llansols, flassada, una vànova, dos cuxins ab sas cuxineras, unas esponeres, sobresel que en torn de lli y una capsalera de tela”.⁴⁰ Als peus del llit hi trobem la caixa de núvia, que ha aportat la muller en la seva dot, on hi guarda la seva roba de vestir o del llit, joies, diners o petits objectes. A les clàusules dels dots dels capítols matrimonials queden ben definits, entre altres, la caixa de fusta i els vestits d’ella, que solen ser dos, el nupcial, honest i apte per al casament i l’altre de burell negre;⁴¹ però de les caixes només es diu que disposen de pany i clau, i ocasionalment, si és nova o vella, bona, de monja i de noguera. La roba del llit també es considera important i es descriu, a voltes, amb deteniment: un parell de llençols, flassades, borrasses —característiques d’aquesta zona garrotxina— o vànoves.

Les cuines, molt sovint desplaçades de la planta baixa a la primera, són amplis espais per a cuinar i menjar, i estan presidides per una gran llar de foc i un escó o banc que es tanca per sobre el cap i sota els peus.⁴² De fet, aquí la cuina s’assimila a la llar de foc o xemeneia, on s’hi cuina, escalfa i il·lumina, amb els clemàstecs, tres peus, pales pel foc, torradores o forquetes per torrar pa. Al costat, sovint s’hi col·loca el forn, per coure el pa. L’aigüera sol estar encastada en una de les parets, igualment que mobles més o menys senzills, lleixes o estanteries per a guardar els útils per cuinar, de metall —sobretot d’estany— o pisa, de diverses mides i formes: cassons, cassetes, olles, paelles, perols o perolesi d’aram i coure, escudelles de terrissa, morter de pedra, etc.⁴³ Val a dir que bona part d’aquests utensilis estan trencats i fets malbé, o emprant la terminologia dels notaris, són usats, vellso dolents —per diferenciar-los dels nous i en bon estat. Relacionats amb la cuina i/o la higiene hem trobat tovalloles i eixugamans. També hi és present el parament de la taula: les estovalles i les torcaboques —tovallons. Així és com es descriu lacònicament la cuina

del mas Mas, a Sant Joan de Balbs, el 1622: amb una taula llarga i dolenta, amb dos capitells i bancs vells, uns clemàstecs vells i dues llumeneres dolentes; però segur que hi falten coses. La majoria de masos disposen de pastera, per tant, es produeixen el pa ells mateixos, i estan situades dins o prop de la cuina, o com a espais propis.

La Mare de Déu del Roser, dins una capella d’obra o fusta foradada a la paret, presideix la sala menjador, tal com encara ho fa al mas Codina de Sant Privat de Bas o la Mare de Déu de la Salut, de la primera meitat del segle XVII, que era la Verge del Roser del mas Carbonés, de Sant Pere Sacosta.⁴⁴ Una devoció que s’havia escampat arreu de les parròquies fins a envair la vida privada i els espais domèstics.⁴⁵ La taula presideix la sala menjador, i la trobem gran o petita, més o menys llarga, amb bancs per seure a banda i banda, sense trobar enlloc cap cadira. Repartides per la sala menjador i per tota la casa hi trobem caixes, cofres o arques, que s’empren per a posar-hi de tot: gra, roba, petits objectes, pergamins o documentació de la família, i unes quantes armes. Enlloc es parla d’armaris.

A falta del buidatge de tots els inventaris, de moment hem localitzat un parell de mobles que poden ser excepcionals:⁴⁶ un bufet que es ven Damià Fontanella, pagès d’Anglès (1622) i un gran tinell sobre l’escala, al mas Camprubí de Sant Privat d’en Bas (1602), on hi havia col·locats objectes delicats, majorment de vidre —ampolles, tasses, carabasses, pots i sitrells. Al mas Desprat de Sant Esteve de Bas sabem que hi havia, per una fotografia de l’Arxiu Mas, un llit prou sumptuós, amb un filera d’arcuacions a la capçalera i quatre pilars decorats, dins una alcova, que cal situar en aquesta època.⁴⁷

7. L'exemple del mas Cuc d'Anglès

El mas Cuc d’Anglès és un bon exemple local dels nous pagesos grassos o senyors útils i propietaris. La família Cuc són una mostra de l’ascens social i econòmic dels

40. AHG, Notaria d’Anglès, Domènec Verdura, *Protocolum*, 1643-1644 (27) [1644, setembre, 8], s.f.

41. Barrachina, J. (2007). “Les arts decoratives catalanes a l’època del barroc”, a Bassegoda, B., Garriga, J. i París, J. (ed.). *L’època del Barroc i els Bonifàs. Actes de les Jornades d’Història de l’art a Catalunya. Valls, 1, 2 i 3 de juny de 2006*. Barcelona, p. 109-132; Casanovas, M.A.; Cerdà, J.A. i Telese, A. (2005). *El descobriment de la ceràmica catalana*. Barcelona: Fundació Godia; i Cerdà, J.A. (2012). *La loza catalana de la Colecció Mascort*. Girona: Fundació Mascort.

42. Tal com la podem veure i contrastar en la fotografia de Valentí Fagnoli de la cuina del mas Toralles de Puigpardines, Arxiu Fotogràfic de Centre Excursionista de Catalunya, Fons Estudi de la Masia Catalana, entre 1890 i 1936.

43. Ros, R. (ed.) (2010). *Els capítols matrimonials. Un font per a la història social*. Girona: AHRGC, Centre de Recerca d’Història Rural de la Universitat de Girona i Documenta Universitària.

44. Solà, X. (2003). *El santuari de la Mare de Déu de la Font de la Salut. Vall d’Hostoles-Collsabra*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, p. 71-79.

45. Solà, X. (2008). *La Reforma Catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic (1585-1800)*. Girona: AHRGC, Centre de Recerca d’Història Rural - UdG i Documenta Universitària, p. 337-338.

46. Piera, M. (1999). *El moble a Catalunya. L’espai domèstic del Gòtic al Modernisme*. Manresa: Angle Editorial, p. 80-111; i Ferrer, L. (2003). *Masies de Catalunya*. Barcelona: Fundació Caixa Manresa i Angle Editorial, p. 38-39, on apareix un excepcional ben conservat tinell del segle XVI en un mas d’Alella, al Maresme.

47. AA.VV. (1994). *Moble català*. Barcelona: Electa-Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, p. 60; i Memòria Digital de Catalunya, Dormitori de la Casa del Marquès de Galtero, c. 1916, Centre Excursionista de Catalunya, Fons Estudi de la Masia Catalana, Arxiu Mas 13721 C.

propietaris rurals, que han seguit un procés d'enriquiment sostingut després de la Sentència Arbitral de Guadalupe, basat en l'adquisició, arrendament i establiment de masos i terres. Sabem dels Cuc que, ja començant el segle XVII, posseïen els masos Marlac i Casalet a la parròquia d'Anglès, els masos Valls i Coll a Sant Julià de Llor, alguna casa a la vila d'Anglès i un molí fariner i draper unit al mas.⁴⁸ Per exemple, entre 1635 i 1645 es realitzen nombrosíssims subestabliments de terres, que els van reportar molts ingressos.

La família Cuc reproduceix el comportament social i les estratègies matrimonials de les grans famílies. Jaume Cuc, pagès, senyor útil i propietari del mas Cuc, fa testament el 1627, on demana ser enterrat a la capella del Roser, que la seva família havia fet construir a l'església de Sant Miquel d'Anglès. El seu fill gran, hereu i donzell, s'anomena Francisco. Tenia el càrrec d'obrer de la parròquia de Sant Miquel, i és ell qui impulsa la gran reforma de l'església que té lloc entre 1629 i 1630. És possible que disposés del dret de barca sobre el Ter, que permetia creuar d'un costat a l'altre del riu pagant un impost. Abans de 1644 mor i deixa a la vídua, Margarida Cuc Garrofa, en una situació compromesa que hagué de resoldre amb el seu gendre, Joan Matamala Vilallonga, nouvingut de Sant Mateu de Vilanna, que s'havia casat amb la seva filla Eulàlia, la pubilla. Però també Joan Matamala moriria, i la gestió de mas passava a la germana segona, Anna, i al seu cunyat, Joan Puig, també nouvingut.

Els fadristerns van fer carrera eclesiàstica i s'havien col·locat ben a prop del mas: el 1623 trobem que Jaume Cuc era el rector de la parròquia de Sant Miquel d'Anglès, i el 1618, potser un germà, Esteve Cuc, primer va ser rector de la parròquia de Sant Climent d'Amer i posteriorment sagristà de la parròquia de Santa Maria de Sales de la Cellera —encara que eren parròquies més aviat modestes.

El mas Cuc va ser reformat al darrer quart del segle XVI, i es va convertir en una espectacular pairalia extraurbana, entre el nucli d'Anglès i la riera d'Osor, en el camí que portava a la Cellera de Ter. A l'edifici hi trobem gravades una sèrie de dates, interiors i exteriors, de 1587, 1594 i 1595, cosa que ens fa pensar en una reforma integral, que es va allargar una dècada. La seva façana principal presenta un gran portal dovellat, amb un escut dedicat a Jesús i Maria a la dovella central. Les tres finestres del primer pis presenten guardapols, llis i motllurat a la finestra central motllurat, i amb arcs lobulats conopials a les laterals. Aquesta finestra central sobre la porta correspon a un model renaixentista, amb nervadures capçades amb caparrons i escuts i testes als costats de l'ampit. La testa de l'esquerra aguanta un petit escut amb el nom de "Francec

Cuc" [sic]. I a la llinda dos personatges despullats sostenen un escut amb tres cucs estilitzats horitzontals. A la part posterior hi trobem una finestra cantonera amb guardapols, amb la data de 1594. Les finestres laterals, del costat sud, presenten una decoració molt senzilla de creus sobre triangles. Segons la bibliografia, la sala a l'esquerra de l'entrada conserva una porta amb arca conopial gòtic, i una de les cambres conserva les mènsules de l'embigat del sostre, esculpides amb cares femenines i masculines barbades.⁴⁹ Aquest Francesc Cuc pot ser, clarament, l'impulsor de les reformes, probablement el pare de Jaume Cuc. Gaudia del privilegi de familiar de la Inquisició, que l'exonerava de pagar certs impostos i d'allotjar cavalleries.

48. DONAT, L. i SOLÀ, X. (2003). *Els molins*. Girona: Diputació i Caixa de Girona [Quaderns de la Revista de Girona, 108], p. 88.

49. LANAO, P. (1986). *Anglès*. Girona: Diputació i Caixa de Girona [Quaderns de la Revista de Girona, 6], p. 86-87.